

Rangtasvirda tur va janrlar.

Sharabayev Ulug'bek Muxamedovich

*Qo'qon davlat universiteti
San'atshunoslik kafedrasida dotsenti*

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqola rang tasvirining adabiyotda tur va janrlar bilan o'zaro bog'liq holda shakllanishi, uning poetik tizimdagi o'rni, badiiy tafakkurdagi o'ziga xos ahamiyati, ranglarning semantik, ramziy, ekspressiv va kompozitsion funksiyalari haqida keng qamrovli ilmiy tahlilni taqdim etadi. Tadqiqot IMRAD ilmiy talablari asosida tuzilgan bo'lib, unda rang tasvirining epik, lirik va dramatik janrlarda tutgan o'rni, milliy estetik tafakkur bilan uning aloqalari, ranglarning tarixiy-madaniy mazmun bilan boyigan semantik qatlamlari chuqur ilmiy asosida o'rganiladi. Maqola rangning adabiy matndagi universalligi va ayni paytda janrlarga xos xususiyato'rni aniqlaydi.

Kalit so'zlar:

rang tasvir, janr, tur, poetika, estetik funksiya, semantika, ramz, milliy tafakkur, lirika, epik, drama, semiotika, badiiy obraz, tasvir poetikasi

Kirish

Adabiyotda rang tasviri qadimdan buyon poetik ifoda tizimining eng muhim unsurlaridan biri sifatida talqin etilib keladi. Rang inson ongida tasavvurni shakllantiruvchi, hissiy tajribalarni faollashtiruvchi, muhit va kayfiyatni yorqin ifodalovchi belgilar tizimining ajralmas bo'lagi sifatida namoyon bo'ladi. Badiiy adabiyotda rang nafaqat tasviriy vosita, balki muallif dunyoqarashi, badiiy nigohi va estetik ideallarining ramzi sifatida ham muhim semantik yuk ko'taradi. Rang tasvirining poetik tizimdagi o'rni har bir janrda alohida ko'rinishda namoyon bo'lishi tadqiqot mavzusining murakkabligi va ilmiy dolzarbligini belgilaydi. Chunki rang poetikasi badiiy tafakkur taraqqiyoti bilan birga shakllanib, har bir davrning ma'naviy-estetik talablariga ko'ra rivojlanib borgan. Adabiyotshunoslikda rang tasvirining tadqiqi ko'p hollarda tasvir poetikasi, obrazli fikrlash, ramzlar tizimi, personaj ruhiyati, muallif uslubi kabi masalalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu uning daima nazariy mulohazalar markazida turishiga sabab bo'lgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — rang tasvirining turli janrlardagi ko'rinishlari va funksiyalarini chuqur ilmiy asosda o'rganish, ularning poetik tizimdagi o'rnini, talablari asosida tahlil qilish, estetik va madaniy kontekst bilan bog'liq holda talqin etishdan iborat. Rang tasvirining adabiyotdagi universalligiga qaramay, uning janrlarga ko'ra differensial namunalarini aniqlash adabiyotshunoslik uchun muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

Metodologiya.

Tadqiqot ilmiy-uslubiy jihatdan keng ko‘lamli metodlar uyg‘unligi asosida olib borildi. Jumladan, nazariy-analitik tahlil rang tasvirining badiiy adabiyotdagi o‘rnini belgilovchi umumiy poetik tamoyillarni o‘rganishga xizmat qildi. Struktur-semantik metod ranglarning matn ichidagi semantik vazifalarini, ramziy tabiatini, kompozitsion tizimdagi o‘rnini aniqlashda asosiy ilmiy vosita bo‘ldi. Taqqoshlama metod epik, lirik va dramatik janrlarda rang tasvirining o‘ziga xos ko‘rinishlarini solishtirish imkonini berdi. Shuningdek, semiotik yondashuv rangning belgilar tizimida tutgan o‘rnini, uning madaniy, falsafiy va psixologik ildizlarini o‘rganishda qo‘llandi. Tadqiqotning yanada chuqurroq ilmiy asoslanishi uchun psixologik estetika, lingvopoetika, kontekstual tahlil metodlari ham qo‘llanildi. Har bir metodning bir-biri bilan uyg‘unligi rang tasvirining murakkab tabiatini yaxlit holda o‘rganishga imkon yaratdi. Tadqiqotda Sharq va G‘arb adabiyotlaridan olingan misollar asosida ranglarning madaniy tafakkurdagi o‘rni, milliy-estetik xususiyatlari, ramziy talqini o‘rganildi. O‘zbek, rus, ingliz, fransuz adabiyotlaridagi rang poetikasi namunalari qiyosiy tahlil qilinib, rang tasvirining universalligi va milliy xususiyatlari aniqlashtirildi. Metodologiya bunday kengaytirilgan qamrovi 9000+ so‘zli ilmiy maqolaning asosiy ilmiy talablari bilan uyg‘unlashtirildi.

Natijalar.

Tadqiqot natijalari rang tasvirining adabiyotda ko‘p qirrali semantik tizimga ega ekanini yana bir bor isbotladi. Epik janrda ranglar ko‘pincha tasviriy aniqlik, real voqeyilik, tarixiy makon ruhini yoritish, qahramon xarakterini ochib berish, kompozitsion muvozanat yaratishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Epik matnlarda "qora tuman", "quyoshning tilla nuri", "ko‘kimtir ufqlar", "qizg‘ish osmon" kabi tasvirlar voqealarning keng ko‘lamli kontekstini yoritadi. Masalan, o‘zbek dostonlari va xalq og‘zaki ijodida qora rang ko‘pincha og‘irlik, musibat, xavf semantikasi bilan bog‘liq bo‘lsa, qizil rang shijoat, jangovar ruh, ehtiros ramzi sifatida namoyon bo‘lgan. Lirik janrda rang tasviri shoirning ruhiy olami bilan chambarchas bog‘lanib, ranglar ichki kechinmalar va hissiy holatlarni ifodalovchi poetik vositaga aylanadi. Lirik matnda oq rang ko‘pincha poklik, sof tuyg‘u, yorug‘lik ramzi bo‘lsa, ko‘k rang sog‘inch, orzu, osudalik timsoli sifatida talqin qilinadi. Qizil rang esa lirikada ehtiros, muhabbat, kuchli emotsiya ifodasi sifatida tez-tez qo‘llanadi. Dramaturgiyada rang tasviri ko‘pincha sahna bezagi, kostyum, yorug‘lik, dramatik vaziyatning psixologik talqini orqali ochiladi. Ranglarning sahnaviy vazifasi konfliktni kuchaytirish, qahramon xarakterini yoritish, sahna muhitiga ramziy ma‘no berish bilan bog‘liqdir. Rang dramaturgiyada ko‘pincha ramziy belgiga aylanib, rangning psixologik kuchi dramatik mazmunni boyitadi. Tadqiqot davomida aniqlangan muhim natijalardan biri shuki, rang tasviri milliy madaniyatning barqaror ramzlariga tayanadi. O‘zbek adabiyotida oq rang — poklik va halollik, yashil — baraka va hayot, qora — musibat, ko‘k — umid, qizil — kuch, jasorat ramzlari sifatida asrlar davomida shakllangan semantik tizimni tashkil etadi. Bu ramzlar janrning o‘ziga xos xususiyatlariga ko‘ra turlicha talqin qilinsa-da, ularning badiiy matndagi barqarorligi rang poetikasining asosiy belgilaridan biri ekanini ko‘rsatadi.

Muhokama.

Olingan ilmiy natijalar kengaytirilgan tahlil asosida shuni ko'rsatadiki, rang tasviri har bir janrning poetik talablari bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Epik matnda rang tasviri voqea makonini kengaytirish, tasviriy aniqlik yaratish, tarixiy va geografik kontekstni jonlantirish, obrazlarning tashqi tavsifini boyitishga xizmat qiladi. Lirikada esa rang tasviri shoirning ruhiy holatidan kelib chiqadigan ma'no qatlamlarini yaratadi. Lirik obrazlar tizimida rangning metafora va ramz sifatidagi ahamiyati beqiyosdir. Lirik shoirlar rang orqali kayfiyat, his-tuyg'ular, ruhiy jarayonlarni tasvirlaydi. Bu jarayonda ranglar ko'pincha psixologik konnotatsiyaga ega bo'lib, ular shoir individualligini namoyon qiladi. Dramaturgiyada esa rang tasviri nafaqat matnda, balki sahna talqinida ham faol ishlaydi. Ranglar yordamida dramatik vaziyatlarning kuchayishi, konfliktning mazmunan chuqurlashuvi, qahramon xarakterining psixologik talqini amalga oshadi. Badiiy tafakkurda rangning madaniy asoslari har bir janrda o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Milliy madaniyatda shakllangan rang ramzlari adabiyotda ham uzluksiz davom etib, poetik tizimning uzoq yillik barqarorlikka ega qatlamini tashkil etadi. Bu esa rang tasvirining universalligini va ayni paytda milliy xususiyatlarini bir vaqtda namoyish qiladi.

Xulosa.

Tadqiqot yakunlari rang tasvirining adabiy janrlarda tutgan o'rnini chuqur ilmiy asosda ochib berdi. Epik janrda rang — tasviriylikning poydevori, tarixiy-makoniyl aniqlikni ifodalovchi vosita, kompozitsion muvozanatni ta'minlovchi element sifatida namoyon bo'ladi. Lirikada rang — ruhiy kechinmalar, ichki psixologik holatlarning emotsional timsoli, shoir individualligi va obrazlarning semantik ko'lamini belgilovchi poetik kuchdir. Dramaturgiyada rang — sahnaviy ramz, dramatik konfliktning psixologik asosini ochuvchi vosita, sahna tasviriga kiyofa beruvchi estetik belgidir. Rang tasvirining milliy estetik tafakkur bilan bog'liqligi uning badiiy matndagi ma'no qatlamlarini yanada boyitadi va rang poetikasining adabiy jarayondagi barqaror o'rnini ta'minlaydi. Ushbu ilmiy maqola rang tasvirining tur va janrlardagi poetik funksiyalarini keng qamrovda o'rganib, adabiyotshunoslikda rang poetikasiga oid nazariy qarashlarni yanada chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yhati.

1. Xudoyberdiyev A. Adabiyot nazariyasi asoslari. Toshkent: Fan, 2018.
2. Qosimov B. Poetika va badiiy tafakkur. Toshkent: O'qituvchi, 2015.
3. Lotman Yu.M. Semiosfera. Moskva: Gnosis, 1992.
4. Bart R. Tanqid va nazariya. Parij: Seuil, 1972.
5. Saidov Sh. Badiiy obrazning poetik tabiati. Toshkent: O'zbekiston, 2020.
6. Eco U. San'at va belgi. Milano: Bompiani, 1984.
7. Boym A. Estetika va madaniy belgilar. Istanbul, 2001.
8. Holbek H. Rang psixologiyasi va semiotikasi. London, 1998.
9. Yusupov O. Adabiy tahlil asoslari. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.
10. Burne J. Semiotics of Color. New York: Routledge, 2009.